

PÉTERI ÉVA

Dante Gabriel Rossetti *Macbeth*-illusztrációja

Dante Gabriel Rossetti egyszerre volt jelentős költő és festő, aki mélyen hitt abban, hogy a különböző művészeti ágak szorosan összetartoznak. Nem véletlen, hogy ő volt William Blake egyik első méltatója. Rossetti úgynevezett kettős munkái azonban a blake-i organikus mintával ellentétben dialektikusak, vagyis – az egyetlen *A szonett* kivételével – a vers nála nem organikus része a képi megjelenítésnek. A kép és a szöveg ugyanakkor sosem ismétli, hanem mindig kiegészíti egymást. Ahogy McGann írja, Rossetti művészetfelfogása szerint egy műalkotás csak egy másik műalkotás révén értelmezhető (MCGANN 2000, 21). E művészetfelfogás szerint dolgozott Rossetti akkor is, amikor más szerzők írásai által inspirált képeket készített: nem az írott szöveg hűségese visszaadását tekintette céljának, hanem arra törekedett, hogy az adott mű által felvetett, számára fontos gondolat vizuális interpretációját adja.¹ Ezért néha olyan jelenetet festett meg, mely a forrásban nem is szerepel, mint például az 1875 körül készült *Lady Macbeth halála* című kép (1. kép) (SURTEES 1971, cat. no. 242), mely minden bizonnyal egy tervezett festményhez készült rajz, és melyet a Carlisle-i Tullie House Museum and Art Gallery őriz. Rossettinek két másik, a témához kapcsolódó munkája ismert még (SURTEES 1971, cat. no. 242A Birmingham Museum and Art Gallery és 242B Oxford, Ashmolean Museum), ezek feltehetően a Carlisle-i kép előtanulmányai. Annak ellenére, hogy mind Shakespeare drámáját, mind Rossetti művészetét komoly irodalmi és művészettörténeti érdeklődés kíséri, a *Lady Macbeth halálával* alig foglalkozik a szakirodalom. Pedig ez a kép különleges helyet foglal el Rossetti művészetében: Henry Fuseli és Theodor Von Holst romantikus Shakespeare-illusztrációival mutat rokonságot, de nem a démonit, a kísértetieset láttatja, hanem

¹William Allinghamnek írott egyik levelében (1855. január 23) írja Rossetti, hogy véleménye szerint az illusztrátornak „csak” az a feladata, hogy „jelképes formába öntse azt, ami őt az ihlető forrásban megragadta [vagy aminek lényegére ébred]”. Rossetti a „one’s own hook on the subject” kifejezést használja. Vö. DOUGHTY és WAHL I/239. (Köszönöm Starcevic Attila és Gárdos Bálint Rossetti egyes kifejezéseinek értelmezésével és fordításával kapcsolatos észrevételeit és javaslatait.)

az emberi lélek gyötrelmét, mely intenzitásában legalább olyan hátborzongató, mint Fuseli vagy Holst lidérces látomásai.

Lady Macbeth halála a darabban a színpalak mögött történik, Seyon jelenti Macbethnek az ötödik felvonásban: „Uram, meghalt a királyné” (5.5.21). Macbeth meglepő közönnyel válaszol: „Később kellett volna [...]” (5.5.22). Sillars felveti a kérdést, hogy vajon miért bír a darabban a királyné halála ilyen csekély jelentőséggel (SILLARS 2013, 96). W. David Shaw értelmezése szerint ennek az lehet az oka, hogy Lady Macbeth igazi halála megőrülésével következik be: a lelke, a szelleme előbb hal meg, mint a teste, s így ez utóbbinak a halála már „nem jelent semmit” (SHAW 2014, 173). Rossetti láthatóan hasonlóképpen gondolkodott: képén egy fizikailag ereje teljében lévő – Sillars szerint kifejezetten érzéki (SILLARS 2006, 224) –, de megbomlott elméjű királynét láthatunk, amint ágyán ülve meredt, kétségbeesett tekintettel nézi egymásnak dörzsölt kezeit: a képzelt vérfojtót próbálja eltüntetni. A dráma ötödik felvonásának elején az orvos és az udvarhölgy figyelni Lady Macbeth alvajárását és rögeszmés kézmosását:

ORVOS: Most mit csinál? Nézze, hogy dörzsölgeti a kezét.

UDVARHÖLGY: Ezt sokszor csinálja; úgy tesz, mintha kezet mosna. Néha negyedórán át nem hagyja abba.

LADY MACBETH: Még mindig itt egy folt.

[...]

Tűnj el, átkozott folt! Tűnj el, ha mondom!

[...]

Még mindig itt van a vér szaga. Arábia minden

fűszere sem képes megédesíteni ezt a kis kezet. Ó! Ó! Ó! (5.5.27–47).

Bár a királyné halálának jelenete nem szerepel a darabban, Rossetti ábrázolása mégis erősen épít a dráma jeleneteire. Ugyanakkor valószerűsége törekszik, ezzel is hangsúlyozva az emberi drámát.

A rajzon hét alak látható: Lady Macbeth, az orvos, az udvarhölgy, két szolgáló, egy szerzetes és egy ministráns fiú. Az orvos az ágy mellett állva nedves ruhával hűti a királyné homlokát, míg az udvarhölgy a királyné bomlott haját simítja hátra, rémülten figyelve Lady Macbeth tébolyát. A bomlott haj a színpadi és a képi hagyományban is a bomlott elmére utal. Egy szolgáló áll a királyné ágya előtt, vízzel teli tálal tart az orvosnak, hogy az abban nedvesíthesse meg a homloktörülő kendőt. A vízzel teli tál így épp Lady Macbeth kezei előtt látható, ami az első pillanatban azt az illúziót kelti, hogy a királyné a kezét mossa. A kép így egyszerre jeleníti meg az örültségben rejlő abszurditást és a büntől való fizikai megtisztulás lehetetlenségét. A királyné viselkedését figyelve az orvos meg is jegyzi a darabban: „Lelki segítség kell itt, nem orvosi” (5.1.69), s az udvarhölgy is csak az isteni segítségért való fohászokban lát reményt: „Imádkozzunk, hogy minden jó legyen”

(5.1.52), mondja. Az orvos arra is utal a drámában, hogy „tud [...] olyanokról, akik / alvajárók voltak, és ágyban haltak meg, beszentelve” (5.1.53–54). Érthető tehát, hogy Rossetti miért ábrázol képén egy imádkozó szerzetest és egy tömjénezőt lengető fiút. A füstölés, a tömjénezés a népi liturgiában az ördögűzésnek, a démonok távoltartásának módja volt, a „[k]eresztény értelmezésben [pedig] a mennybe felszálló imádság” szimbóluma (OLÁH 2002). A szerzetes égre emelt, fohászokodó tekintete is az égbe felszálló imára utal. Az imádság és az azt jelképező tömjénfüst Oláh magyarázata szerint a „halandót a halhatatlanhoz kapcsolja, így az ember és az istenek kommunikációjának eszköze” (OLÁH 2002). Az örült Lady Macbeth azonban sem emberrel, sem Istennel nem képes már kapcsolatot teremteni, hiszen – mint azt az udvarhölgy megjegyzi – „minden érzékszerve becsukódott” (5.1.26). Ezt a magába zártságot mutatja Rossetti rajza is: a királynéknak láthatóan nincs tudomása a körülötte zajló eseményekről.

Bár a cím szerint a kép Lady Macbeth halálát ábrázolja, valójában éppen attól lesz feszültséggel terhes és megrázó, hogy a királyné számára a halál nyugalma – csakúgy, mint az alvás nyugalma – látszólag nem elérhető. Ziegler szerint Rossetti rajzának hetedik alakja épp ezt hivatott hangsúlyozni (ZIEGLER 1999, 136). Lady Macbeth ágya mellé Rossetti egy, a hosszú virrasztásban végsőkig kimerült, mély álomba zuhant szolgálót rajzolt, kinek mozdulatlansága, ernyedtsége – feje oldalra billen, kezéből majdnem kiesik a legyező – éles kontrasztban áll a királyné zaklattottságával és görcsös testtartásával.

Grieve szerint Rossetti téma- és címválasztását valószínűleg befolyásolta Fuseli tanítványának, Theodor von Holstnak (1810–1844) azonos című festménye. Rossetti jól ismerte Holst művészetét, így minden bizonnyal a *Lady Macbeth halála* című képét is, melyet több alkalommal is láthatott; először a Brit Művészek Társaságának (Society of British Artists) 1838-as kiállításán, aztán 1844-ben, a festő tragikusan korai halálát követő árverésen. 1838-ban Rossetti mindössze tízesztendő volt, de már ekkor komolyan érdekelte a művészet csakúgy, mint az irodalom. Már két évvel korábban illusztrációt készített Matthew Gregory Lewis *A kastély kísértete* című darabjához,² és Browne véleménye szerint egy másik, 1838/39-re datált *Ivanhoe*-illusztrációját Holst egy hasonló témájú képe inspirálhatta (BROWNE 1994, 43).³ Rossetti 1844-ben, Holst halálának évében lett a Királyi Akadémia (Royal Academy of Arts) festőnövendéke. Idővel azonban kiábrándult az akadémiai oktatásból, és mestert keresett magának. Browne felveti annak a gondolatát, hogy ha Holst ekkor még él, Rossetti minden bizonnyal őt

²Vö. SURTEES 1971, cat. no. 2.

³Holst képeinek címe: *The Knight Sir Reginald de Front-de-Boeuf Ordering the Saracen Slaves of the Templar to Seize and Throw on the Flames the Jew, Isaac of York* (Sir Reginald de Front-de-Boeuf lovag a templomosok szaracén szolgálóinak megparancsolja, hogy fogják el és vessék máglyára a zsidó yorki Isaacet).

választotta volna (BROWNE 2010, 26). Így azonban Ford Madox Brownra esett a választása. Brownnak ekkor írt levelében mint „a nagy festőt” említi Holstot, s hozzáteszi, hogy Brown egy képének nyomata mellett egy Holst-metszet díszíti szobája falát.⁴ Rossetti korai munkáinak témaválasztása is mutatja a romantikus Holst hatását: Goethe *Faustja*, Poe *A hollója* voltak ekkor kedvenc forrásai. A Rossetti, William Holman Hunt és John Everett Millais vezető szerepével megalakuló Preraffaelita Testvériség (Pre-Raphaelite Brotherhood, 1848) első éveinek közös munkája stiláris és tematikai változást is hozott Rossetti művészetében, de Holst iránti lelkesedése változatlan maradt. Millais-vel való barátsága révén Rossetti ismerhette a számos Holst-festményt és -rajzot tartalmazó Ralph Thomas-gyűjteményt, melynek több darabját is kiállították 1855-ben az Oxford Street-i Old Pantheon galériában (BROWNE 2010, 22). Rossetti bátyja, William Michael Rossetti egy visszaemlékezésében azt is megjegyzi, hogy Holst képei díszítették annak az étteremnek a falait is, ahova a fiatal preraffaeliták – éppen ebből az okból – rendszeresen jártak (BROWNE 1944, 44).

Később, 1863-ban egy William Blake-ről írott tanulmányában Rossetti hosszan méltatja Holstot.⁵ A „festészet Edgar Poe-jának” nevezi, s úgy véli, a legjobb munkái szinte mind olyanok, melyek „a fantasztikumból, a természetfölöttiből veszik témájukat” (ROSSETTI 1911, 592).⁶ Dicséri Holstnak „a szép és a színek iránti természetes érzékét” (ROSSETTI 1911, 592). Thomas gyűjteményén kívül utal Lord Northwick jelentős gyűjteményére is, melyet a jelek szerint szintén ismert. „Igen kívánatos lenne – írja –, hogy [Holstról] és munkáiról összegzést készítsen valaki, [...] aki még életében ismerte őt” (ROSSETTI 1911, 592). Rossetti aggodalommal figyelte, hogy Holst munkái – kellő megbecsülés híján – már akkor kezdtek elkallódnni.

Ez lett a sorsa a *Lady Macbeth halála* című képnek is, melyet így sajnos csak egy a *The Athenaeum*-ban 1838-ban megjelent leírásból ismerünk: „A haldokló Lady Macbeth agóniája – és az ágya mellett guggoló vészlények – megjelenítése igen ijesztő; Lady Macbeth homloka ráncolva – karjai szélesen hadonásznak – tekintete magába forduló – szája habzik [...]” (BROWNE 1994, 31).⁷ Holst képe félelmetes vízió: a királynét a téboly legszélsőségesebb megnyilvánulásait mutatva ábrázolja, mellette pedig a vészlényeket jeleníti meg, akiktől azt sem tudjuk, férfiak vagy nők, boszorkányok vagy csupán „egyszerű, bolondos, csavargó vénasszonyok” (KÁLLAY 2014, 23). Holst egy másik Macbeth-illusztrációja, a *Macbeth és Banquo*

⁴ Saját fordítás. DOUGHTY és WAHL I/36. Levél Ford Madox Brownnak, 1848. március.

⁵ A tanulmány eredetileg Alexander Gilchrist *Life of William Blake* című könyvében jelent meg. Gilchrist halála után Rossetti segítette a szerző özvegyének a kötet kiadásának végső munkálataiban.

⁶ Saját fordítás minden idézet a ROSSETTI 1991-ből.

⁷ Saját fordítás minden idézet a BROWNE 1994-ből.

szelleme a boszorkányok barlangjában (1830–37) című kép alapján sejthető, hogy a vészlények milyen bizarr, félelmetes alakok lehettek a képen.

Bár Browne véleménye szerint Rossetti *Lady Macbeth halála* című rajza „erősen idézi” (BROWNE 1994, 43) Holst festményét, a fentiek alapján a különbségek jelentősebbnek tűnnek, mint a hasonlóságok. Jobban mutatja Holst hatását Rossetti egy fennmaradt jegyzetfüzetének egyik töredékes bejegyzése, mely a *Lady Macbeth halála* című kép korai terve, még az 1860-as évek második feléből:

Lady Macbeth majdnem holtan a párnán, de még mindig
kezeit dörzsöli. Asszonyok elfordulva
az ágytól ?-vagy alszanak. Orvos térdel virraszt
mellette. M. csapata látható az ablakon keresztül kimasíroznak
ablak előtt áttetszően láthatóak (talán) boszorkák⁸

Mint látható, Rossetti eredetileg úgy gondolta, hogy a vészlényeket is szerepelteti a képen, és a drámában a királynő halálának bekövetkeztekor említett siránkozó asszonyok is részei lettek volna a kompozíciónak. Ezeket az alakokat végül kihúzta a leírásból. Az eredeti elképzelés sokkal közelebb áll a holsti felfogáshoz, mint a később elkészült rajzok bármelyike. A nagyjából egy időben, 1875 körül készült rajzok keletkezési sorrendjét nem ismerjük. Tekintettel azonban arra, hogy a rajzok kompozíciója alapvetően azonos, feltehetően az ötalakos kép (Oxford, Ashmolean Museum) az első, és a hatalakos (Birmingham Museum and Art Gallery) a későbbi munka. A jegyzetfüzet bejegyzése és a rajzok ilyen keletkezési sorrendje felfedi, hogy miképpen teljesedett ki Rossetti koncepciója, s hogy miként vált az illusztráció egyre inkább a festőt foglalkoztató gondolat megtestesítőjévé. A bűntől való megtisztulás lehetetlenségére utaló, a vízzel teli tálat tartó alak a második képen jelenik meg először, a tömjénezőt tartó fiú pedig csak a végső változaton. A rajzok azt is elárulják, amire már a jegyzetfüzetben látható áthúzás is utal: Rossetti végül úgy döntött, kihagyja a természetfelettit – éppen azt, aminek ábrázolásában Holstot a legjobbnak látta. De mint azt a Blake-tanulmányban Holst méltatása közben is megjegyzi, véleménye szerint „a fantasztikum nem a legmegfelelőbb talaj a művészet számára” (ROSSETTI 1911, 592). Őt jobban érdekli az emberi tragédia: Shakespeare *Macbethjének* esetében a bűn és az azért járó megérdemelt büntetés.

A darab ilyen szempontú értelmezése magából a dráma szövegéből is adódik, hiszen Lady Macbeth megőrülését, alvászéptelenségét, rögeszmés gondolatait és viselkedését a második felvonás második jelenete pontosan előrevetíti. Duncan és az örök meggyilkolása után Macbeth rémülten és tehetetlenül áll. Fele-

⁸ Az áthúzások így találhatók a jegyzetfüzetben. Az angol szövegben a nehezen értelmezhető „Women facing back from bed” megjegyzés olvasható. ROSSETTI *Notebook*. Saját fordítás.

sége ekkor még hideg fejjel és gyakorlatias gondolkodással csak ennyit mond: „Hozz egy kis vizet és mosd le / A kezedről ezt a mocskos tanút” (2.2.63–64). Ám Macbeth tudja, hogy „Neptun hatalmas óceánja” (2.2.80) sem moshatja tisztára a kezét: bűnétől és bűntudatától többé nem szabadulhat. Bűntudata megöli az álmot is, „az ártatlan / Álmot, mely kisimítja a ráncokat / A gondok zubbonyán, a mély álmot” (2.2.49–51), mely az „Őrlődés gyógyfürdője, megrongált / Elme balzsama [...]” (2.2.53–54). Kitaszítottá válik az isteni kegyelemből is: nem képest „Ámen”-t mondani az egyik ór avagy Duncan egyik fiának⁹ fohászára, „Isten segíts!” (2.2.37):

MACBETH: [...] mért nem tudtam kimondani, „Ámen”?

Segítség kellett volna fentről,
de az „Ámen” a torkomban rekedt.

LADY MACBETH: Nem jó tetteinkről így gondolkodni,
mind a ketten beleőrülünk (2.2.47).

Ahogy a vészlények jóslata, Lady Macbeth szavai is valóra válnak. Lady Macbeth alakját a szakirodalom gyakran negyedik vészlényként értelmezi, hiszen a királynénak és a vészlényeknek „hasonló szerepe van Macbeth cselekedeteinek katalizátoraként” (NEELY 1996, 85 és SILLARS 2013, 95–96).¹⁰ Ellentétben a vészlények „jóslataival”, melyek Macbeth dicsőséges előmenetelét sugallják, Lady Macbeth szavai a tragédiát vetítik előre. Az ő kijelentései „nem kívánnak értelmezést,” nem hordoznak „sokértelműséget” (vö. KÁLLAY 2014, 4, 29). Rossetti Lady Macbeth-ábrázolása is arra látszik utalni, hogy a királyné nem a vészlények egyike. Ezt támasztja alá az is, hogy végül ki is hagyja a vészlényeket a képből. Rossetti képi interpretációja szerint Lady Macbeth elsősorban ember, mint mindenki más körülötte a rajzon. Amiben mégis más, mint a többiek, az az elkövetett bűn és az azzal járó bűntudat elviselhetetlen terhe: az, hogy „amit megtettünk, nem lehet már nem megtenni” (5.1.60–61).

A *Lady Macbeth halála* Rossetti talán legdrámaibb alkotása, amelynek drámaisága éppen abban rejlik, amiben más, mint Holst munkái. Rossetti számára a bennünk rejlő sötét erők sokkal félelmetesebbek, mint a természetfeletti démonok, kísértetek vagy boszorkák. Az ifjú Rossetti még vonzódott a kísérteties témákhoz, mint azt a már említett *Faust*- és Poe-illusztrációi jól mutatják. E korai képek alapján, ahogy Browne írja, valóban ő lehetett volna a Fuseli–Holst-féle „sátáni iskola” harmadik generációs képviselője (BROWNE 1994, 43). *Macbeth*-rajza azonban már azt a művészetfelfogást mutatja, melyet Blake-tanulmányában is meg-

⁹ Vö. Kállay jegyzete, miszerint a szövegből nem derül ki egyértelműen, kinek a szavairól van itt szó (KÁLLAY 2014, 83).

¹⁰ Saját fordítás.

fogalmazott: a természetfeletti ábrázolása már nem célja művészetének. A rajz tanúsága szerint Shakespeare *Macbeth*jében is az emberi tragédia mélysége, a bűn és a bűntudat kínzó terhe, és nem a természetfeletti erők hatalma ihlette meg.

Bibliográfia

- BROWNE, Max (1994), *The Romantic Art of Theodor Von Holst: 1810–44*, London, Lund Humphries.
- BROWNE, Max (2010), *Theodor von Holst, His Art and the Pre-Raphaelites: 1810–2010*, Cheltenham, The Holst Birthplace Museum.
- DOUGHTY, Oswald – WAHL, John Robert szerk. (1965–67), *Letters of Dante Gabriel Rossetti*, Oxford, Clarendon Press.
- GRIEVE, Alastair (1984), The Death of Lady Macbeth, in *The Pre-Raphaelites*, London, The Tate Gallery, Cat. Number 249, 308.
- KÁLLAY Géza (2014), Bevezető, in William SHAKESPEARE, *Macbeth*, ford. KÁLLAY Géza, Budapest, Liget Műhely Alapítvány.
- MCGANN, Jerome (2000), *Dante Gabriel Rossetti and the Game That Must Be Lost*, New Haven & London, Yale UP.
- NEELY, Carol Thomas (1996), 'Documents in Madness': Reading Madness and Gender in Shakespeare's Tragedies and Early Modern Culture, in Shirley NELSON GARNER – Madelon SPRENGNETH (szerk.), *Shakespearean Tragedy and Gender*, Bloomington & Indianapolis, Indiana UP, 75–104.
- OLÁH Melinda (2002), Legyetek éberek! Jelképvilág húsvét vigiliáján (2), *Keresztény Szó* 2002/3, <http://epa.oszk.hu/00900/00939/00038/text.htm> (Letöltés ideje: 2016. 07. 11.)
- ROSSETTI, Dante Gabriel (1863–1869), *Notebook I*, Duke Library. (Letöltés ideje: 2016. 05. 10.)
- ROSSETTI, Dante Gabriel (1911), William Blake, in William Michael ROSSETTI (szerk.), *The Works of Dante Gabriel Rossetti*, London, Ellis, 587–605.
- SHAKESPEARE, William (2014), *Macbeth*, ford. KÁLLAY Géza, Budapest, Liget Műhely Alapítvány.
- SHAW, W. David (2014), *The Ghost behind the Mask: The Victorian Poets and Shakespeare*, Charlottesville, University of Virginia Press.
- SILLARS, Stuart (2006), *Painting Shakespeare: The Artist as Critic, 1720–1820*, Cambridge, CUP.
- SILLARS, Stuart (2013), *Shakespeare and the Victorians*, Oxford, OUP.
- SURTEES, Virginia (1971), *The Paintings and Drawings of Dante Gabriel Rossetti (1828–1882): A Catalogue Raisonné*, Oxford, Clarendon Press.
- ZIEGLER, Georgiana (1999), Accommodating the virago: Nineteenth-century Representations of Lady Macbeth, in Christy DESMET – Robert SAWYER (szerk.), *Shakespeare and Appropriation*, London, Routledge, 119–141.

Melléklet

1. kép. Tullie House Museum and Art Gallery